

אתר דעת - מכללת הרצוג

יוסף גולדשמיט

אינדיבידואליזם ואוניפורמיזם בחינוך

גדולת התפיסה התורנית של החינוך היא, שהיא רואה אותו כחובה כלפי כל בני העם וכל השכבות. כל אדם חייב ללמד לבנו תורה, וגם המלך חייב בחינוך המשך בשבתו על כיסא ממלכתו, מתוך ספר התורה. דברי משה רבינו נאמרו לכל ישראל (דברים א, א ועיין רש"י, שם), ובכריתת הברית המושתתת על ידיעת התורה ולימודה — פונה משה רבינו אל הראשים, השוטרים, הנשים והטף (דברים כט, ט; ועיין העמק דבר שם).
הרואה את החינוך כך ולא כפריבילגיה של כת או חוג מוגדר אינו נמלט מבעיית האינדיבידואליזם, הערכתו ומעמדו, זכויותיו וחובות המהנדס כלפיו. כי החינוך נתפס בראשונה כפונקציה של החברה או כתחום פעילות המתבקש למען קיום את החברה בצורה שהיא קיבלה על עצמה כמחייבת, או שהיא קבעה לעצמה. לדוגמא אחת מני רבות, דברי הרמב"ם (מורה נבוכים ח"ג, כז) שכוונת כלל התורה היא תיקון הנפש ותיקון הגוף, כאשר תיקון הנפש הוא שיינתנו להמון דעות אמיתיות כפי יכולתם, והחלק העיקרי בתיקון הגוף הוא "ללמד כל איש מבני האדם מידות מועילות בהכרח עד שיסודר עניין המדינה". מכאן שמטרות

אתר דעת - מכללת הרצוג

החינוך ייקבעו בתחילה מתוך ראיית עניין כולל ומקיף כל אברי החברה, כאילו מתוך ראיית המכנה המשותף של כולם. יחד עם זאת אי אפשר שלא לראות שהאדם הממוצע הסטאנדארטי אינו במציאות, אלא שהחברה מורכבת מיחידים בלתי זהים זה עם זה ובלתי זהים, עקרונית, עם כל דפוס מסויים וקונקרטי שהוגדר במופשט מחוץ להם. מכאן מתעוררות השאלות שרמזנו עליהן לעיל — מהו היחיד, מה ערך לייחודו, ומה זכותו, במה יש בהם להשפיע, לבטל או לגוון את המטרות שהחברה הציבה לחינוך, ועוד. לשאלות אלה אפשר להשיב בחיוב ובעידוד, או בשלילה ובדחייה, ולכל תשובה ומגמתה ישנה חשיבות לחינוך ולחברה המונחת.

המנסה לקבוע עמדה בשאלה זאת יכריע בין שתי מגמות או ינסה לפשר ביניהן או לקבוע תחומה וזכותה של כל אחת מהן. המגמה האחת מדגישה את האחדות המהותית של המין האנושי ורואה בכל אחד ואחד רק אכסמפלר של אותו עניין, שהשוני שבו אינו אלא מקרי וחולף, ואין בו כדי להעניק לו זכות, מעמד וחשיבות. ואדרבא ככל שהאחד מצמצם תחום השוני שלו — נעשה הוא שותף בערך הכולל של המין האנושי. והמגמה האחרת רואה ביחיד ביטוי חד-פעמי של הכלל, פרט שאין להשוותו, שאין לו תמורה, שמשמעותו ללא גבול ואין-סופית.

במקורותינו אנו מוצאים ביטוי לשתי המגמות. התפיסה האחדותית נשענת על דבר התורה "בצלם אלקים ברא אתו" ועל המוצא היחיד של כל המין האנושי מאדם הראשון (סנהדרין, לו א: "לפיכך נברא האדם יחידי..."), ועל הנשמה האלהית שניתנה לכל אדם כדברי תפילתנו "אלהי, נשמה שנתת בי טהורה היא", או "ויאמר כל אשר נשמה באפו ה' אלהי ישראל מלך". וכן: "כל המאבד נפשו

אתר דעת - מכללת הרצוג

אחת כאילו איבד עולם מלא, וחמקיים נפש אחת כאילו קיים עולם מלא".

אבל גם ההבדלים מודגשים — כגון במאמר "ולהגיד גדולתו של הקב"ה, שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד, כולם דומים זה לזה, ומלך מלכי המלכים הקב"ה טבע כל אדם בחותמו של אדם הראשון, ואין אחד מהם דומה לחברו. ושוני זה הוא מקור למעמד: "לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר בשבילי נברא העולם". ולא רק הגופים שונים אלא — "כשם שאין פרצופי בני אדם דומים כך אין דעותיהם שוות". וכן פותח הרמב"ם הלכות דעות במשפט כולל: דעות הרבה יש בכל אחד ואחד מבני האדם... שתי המגמות לראות את השוני ולראות המאחד כל אחת מהן משמעויות גדולות לה בשביל החברה ובשביל המחנך בתוך החברה. מגמת האחדות — האחידות של היחיד ואולי אף זכות לדרישה לביטול השוני ולניצוחו היא מאפשרת לחברה פיתוח שיטות אוניפורמיסטיות, משווניות, ונותנת ביזה צידוק שיטות אלה וצידוק לדיכוי ולסבל שהיא גוזרת ומביאה על היחיד. בעזרת שיטות אלה יתכן שתגיע החברה ליציבות ניכרת ולהשיגים ניכרים.

המגמה האחרת המבליטה את השוני והחד-פעמיות של היחיד ואת משמעותו המופלגת, שהיא אינקומנזורבל עם משמעותו של כל יחיד אחר — יש בה כדי לפוצץ את החברה ולהשמיט מתחת רגליה את הקרקע של החיבור שהוא שורש החברה. מאבני בניין שאינם רק בנות צורות מקריות שונות אלא עקרוניות אינן יכולות להצטרף לרצף שאין בו פירצה — אי אפשר לעשות פסיפס המראה דמות ברורה בעלת משמעות. ואם כך פני הדברים, מי יחנך, באיזו זכות תחנך החברה, ולקראת מה אפשר ומוצדק לחנך?

הרבה פרקים מן ההיסטוריה החברתית והפילוסופית

לה

אתר דעת - מכללת הרצוג

של העולם המערבי יש לראות לאור בעיה זאת של היחיד מול החברה, של היחיד החש בייחודו ובחד-פעמיותו והנאבק על קיומו הרוחני מול המגמה המשוונית של הכלל. מאבק זה מלווה במאבק על נושא אחר, חיוני לו, והוא מקור הסמכות של מטרות החברה, החינוך והתנהגותו של בן אדם. האם המשימות והמטרות מוטלות הן מבחוץ והחברה מקבלת אותן ומשתעבדת להשגתן, ושוב ללא התחשבות ביחיד, או היא עצמה מגדירה את עצמה, מעמדה בעולם ושאיפותיה — וניגשת להגשמתן. לגבי היחיד המחפש דרכו בעולם אין זה שוני מהותי מניין שואב הכלל את רצונו, אם מתוכו ואם ממקום אחר, כי הוא שואף לעמוד ברשות עצמו לגבי כל סמכות הטרונומית, תהא אשר תהא. למלוא אפשרות המרד הגיע האינדיבידואל בימינו עם הכרזת מלחמה פומבית נגד האמונה במציאות ה', כדברי ניצשה כי האלוהות מתה, והאכסיסטנציאליות הפילוסופי האומר (סרטר), שאין עוד מקום לתפיסה מהותית על האדם הקודמת לקיומו — אלא מציאותו היא הראשונה ומהותו מתמצית במה שהוא יבחר לעשות ויעשה.

מאבק זה מצא לו ביטוי גם בחינוך בתקופתנו שסימנה ברוב חיפושי הדרכים שלו הוא — לייעד מקומו של היחיד, לזהות נטיותיו ושאיפותיו, לכבד אותו באשר הוא וכאשר הוא. רוב האסכולות מנסות לצאת ידי חובתן ולהיות צודקות במובן המוסרי כלפי החניך היחיד, אם כי מעטים העזו לשלול מכל וכל זכותה של החברה כבעלת סמכות מוגדרת כלפי היחיד.

הנטייה והדרישה לדיפרנציאציה בחינוך אינה נובעת כמובן רק מהשקפה פילוסופית זאת. היא נשענת לא פחות על שיקולים מעשיים. צורכי החברה מגוונים הם והפונקציות שיש להפעיל שונות זו מזו. מול זה עומד ההמון

אתר דעת - מכללת הרצוג

המגוון והשונה זה מזה של בני החברה. הלא מתבקשת כאן מלאכת התאמה אלא לאלה — מבחינת סוג העיסוק והמלאכות, מבחינת הכשרים הכלליים והמיוחדים שכל עיסוק דורש, מבחינת הלימודים והאימונים שיש לספק ליחיד שיעשה בצורה היעילה ביותר את הדבר הטוב לו וטוב לחברה. אך על גוון זה דווקא יוצאים עוררין בטענה שבכך אנו מאשרים וקובעים עקרונית את ההבדלים בין בני האדם, וממילא קובעים הבדלים ברמת החיים, במידת ההשפעה על החברה ועוד. ביחס לשוני שבין בני האדם נראה איפוא שרוצים לדרוש אותו כולו לשבח ולזכות, ואף לא במה שהוא, עקרונית, לפחות לגנאי ולחובה.

מן ההדים המעטים ששמענו לעיל ממקורותינו לבעיות אלה של מעמדו של היחיד וזכויותיו לעומת עובדת השוני, ניתן אולי להבין שהתורה רואה את ערכו ומהותו ורום מעמדו של האדם בעצמו הרוחני, בהיותו נושא נשמה אלהית והוא נברא בצלם אלהים. כל האנושות היא היא "כל אשר נשמה באפו", והבריאה בצלם היתה של אדם אחד ויחיד, שממנו השתלשלו ובאו כל אותן המטבעות השונות היום בפרצופיהם ובדעותיהם-תכונותיהם, אבל המוצא האחד מיציר כפיו של הקב"ה, הוא תעודת אצילותם.

זהו אחד המקורות והמניעים לגישה השוויונית והאוניפורמיסטית הבולטת ביהדות ברוב תופעותיה ותקופותיה. אין לתורה עניין באדם אלא באותו אספקט שבו, שהוא ורק הוא, ערכו, הוא אופיו כנושא הנשמה, אליו מכוון המאמץ החינוכי של התורה. וכל מה שבא בתורה מסדרי החברה והמדינות לא ללמד על עצמו בא, אלא ללמד על הכלל כולו, הכלל הגדול של השלטת מהותו האמיתית

אתר דעת - מכללת הרצוג

והבלעדית של האדם על כל השאר, שהוא מקרי ואינו כדאי לעסוק בו באותו הקשר עיקרי ומהותי של התורה.

מקור אחר לגישה האוניפורמיסטית היא המקור האלהי של המאמץ החינוכי ושל מכשירו העיקרי — לימוד התורה וקיומה. מאחר שהכל צפוי במקור האלהי וכל באי עולם נסקרים בסקירה אחת, ועצמם ומהותם שווים הם, ומאחר שכל מעשה ומעשה, כל צעד וצעד שהתורה מצווה עליהם — בא ממקור שהוא בא — מה מקום יש ליחיד להעמיד את עצמו נגד תורה — הוראה זאת? אין טוב לו ואין יאה לו אלא לבטל רצונו בפני רצון קונו — ובזה ילך בדרך מבטחים.

ביטויים שונים למגמה השוויונית הזאת. אחד בעובדה שרבים ציינו כחד-גוונות של האישיות התורנית. מאד יתכן שחד-גוונות זו אינה אלא מדומה, אינה אלא מן הקליפה ולחוץ — אבל שלטון החוק וההלכה, הנכונות הקפדנית להשתוות לדרישות כתובות ומנוסחות לכלל בני האדם לכל יום בשנה ולכל שעה ביום — מן ההכרח שיצרו רושם זה.

עובדה אחרת הנראית לי משמעותית בהשפעתה על המחשבה היהודית היא המושג של תרי"ג מצוות, כלומר של מספר קבוע, סופי ומוגדר של תביעות או של מעשים הגולמים בתוכם את כל האדם, בכל הדורות, בכל המצבים. כי הקורלט למספר האבסולוטי הזה הוא בשיויון דמות השלימות והדרך אליה — ואמנם כך מצטייר הדבר בעיני רבים וכן שלימים, בדור זה ובדורות עברו.

אבל ראוי ליהודי לראות וראוי למחנך לראות שתפיסה שוויונית זו אינה בלעדית, ולמרות המניעים רבי-העוצמה לצידה ולדיכוי היחיד כיחיד ומיוחד או לפחות מיעוט

אתר דעת - מכללת הרצוג

עידודו, ישנם יסודות מחשבתיים לגישות אחרות ואומר מיד, שלענ"ד טוב היה לנו ולחינוכנו לתת את הדעת גם על יסודות אלה.

נתחיל בדוגמא האחרונה — מספר תרי"ג מצוות — שברור הוא ולא מן היום שמספר זה אינו אלא סימן ורמז או אמצעי זכירה, ואין בו כדי למצות חובות האדם בעולמו. וכך כותב בעל חובות הלבבות — (שער עבודת ה' פרק ג', הפן החמישי): "מצוות התורה אין להן מספר — כלומר מצוות השכל, וכל יום מתווספות . . .". כלומר האדם מזהה מכוחו בכל סיטואציה מצוות חדשות שאינן מוגדרות בתוכן הקונקרטי בשום מקום עד לאותו רגע. או באותו שער: "וההערה התורית אינה מתחלפת בעצמה, אבל צורתה צורה אחת לנער ולבחור, לישיש ולזקן ולמשכיל ולכסיל, ומתחלף המעשה שיהיה מהמתו בכל אשר זכרנו, כמו שאמר הספר בכלילת ההערה התורית לכל העם: הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרך אשר בשעריך" . . . ואמר "תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם".

וכן ברמב"ן, וכן ברמח"ל בשער העשרים במסילת ישרים הנקרא: משקל החסידות.

אין אלה המורדים היחידים נגד השוויונות וההגבלה המצמצמת, אלא שאין אנו יכולים לסקור ולהזכיר כולם. אך נציין עוד קו אחד במחשבת היהדות שגם הוא מצביע על תחומי יחודו של האדם היחיד במצבו האישי והמיוחד בו הוא ורק הוא נמצא בעולם. אחת הסכנות של השוויונות והאחידות ושליטת המייחד את היחיד הוא השיחרור מהכרעות אישיות וסיפוק מעצמו המוביל לשאננות ולקיפאון. ואילו האמת היא שאין לך חובה גדולה יותר בעולם — אלא ההכרעה האישית לדרך הנכונה, הכרעה שאינה חד-פעמית, ואינה סתמית, ואינה אוניפורמית —

אתר דעת - מכללת הרצוג

אלא היא חוזרת ונדרשת מן האדם מיום עמדו על דעתו עד יומו האחרון.

קול זה אנו שומעים בדברי רבינו יונה בשערי תשובה, ש"ג, סימן יז, באמרו: ודע כי המעלות העליונות נמסרו במצוות עשה, כמו מעלת הבחירה, שנאמר (דברים ל יט): "ובחרת בחיים". בין הדרכים השונות עלי אדמות יש רבות שאינן אלא מוות, שלילת הקיום האמיתי הנקרא חיים. ואילו אתה תכריע בעד הדרך המובילה לקיום של ממש הנקרא חיים — ובחרת בחיים.

וכן הרמב"ם בהלכות תשובה, פ"ה — "רשות לכל אדם נתונה, אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק הרשות בידו, ואם רצה להטות עצמו לדרך רעה ולהיות רשע הרשות בידו".

יסוד הבחירה וההכרעה, שלילת המספר הסופי של חובות ומסלולים, ההכרה בעובדה שלא לכל אחד מצעדי ישנה הוראה כתובה ומפורשת שנוסחה בלעדי ואינה רוצה להכירני — אלה הם תנאים הכרחיים לכבודו של האדם — היהודי, היחיד, המיוחד בהיותו נברא בצלם, זהו יסוד החירות שלו, שבלעדיה אין זכות ואין חובה.

אסור לחינוך לקפח יסודות אלה, ולחינוך הדתי פחות מכולם. אין דרישה זו חדשה, אולי רק במצבנו מחודשת, ואין בה שלילת דרך המלך של החינוך הדתי באמצעות לימוד תורה במובנו הרחב. בלימוד תורה אנו מלמדים את דרך החיים, ואנו מכינים את האדם הצעיר שיעלה למעלות העליונות בזכותו האישית ובהכרעתו — כנאמר: "ובחרת בחיים — למען תחיה אתה וזרעך".